

2

ΛΑΪΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821

Η ὀρθόδοξη πίστη εἶναι τό κυρίαρχο στοιχεῖο πού δεσπόζει στίς συνειδήσεις καί στίς καρδιές τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ 1821, καθοδηγεῖ τίς πράξεις τους καί προσδιορίζει τόν χαρακτήρα τῆς Ἐπανάστασης. Ὑπάρχουν βέβαια καί ἄλλα δεδομένα, πού ἐκφράζονται ἀπό τά προεπαναστατικά ἰδεολογικά ρεύματα. Ἡ ὀρθόδοξη ὅμως πίστη ὑπῆρξε τό προσδιοριστικό καί συνεκτικό γεγονός τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ 1821. Ἡ ἀφοσίωση τοῦ πιστοῦ λαοῦ στήν Ἐκκλησία, στίς παραδόσεις, στά ἥθη καί στά ἔθιμα πού ἀπορρέουν ἀπό τό λατρευτικό καί λειτουργικό ἐκκλησιαστικό χρόνο καθορίζει τήν ὅλη στάση του. Ἡ ὀρθόδοξη πίστη δρᾷ ἐνοποιητικά στίς ἐπαναστατημένες δυνάμεις, ὡς ὁ μείζων συνεκτικός δεσμός. Ἡ γλώσσα διαδραματίζει δευτερεύοντα ρόλο δοθέντος ὅτι οἱ ὀμιλοῦντες μόνο ἀρβανίτικα ἢ βλάχικα, καθῶς ἐπίσης καί οἱ δίγλωσσοι, δέν ἦταν λίγοι. Τόν ἀγῶνα τοῦ 1821 καθοδηγεῖ καί προσδιορίζει ἡ ὀρθόδοξη πίστη. Ἄν ἐξιλαμιζόνταν, θά μεταβαλλόταν καί ἡ κοινωνική τους θέση. Θά γίνονταν κυρίαρχοι μουσουλμάνοι. Στά ἀπομνημονεύματα τῶν ἀγωνιστῶν εἶναι πεντακάθαρη ἡ ἀφοσίωσή τους στούς ἀγίους, στήν πίστη, στήν Ἐκκλησία.

Οἱ πρῶτες ἀμφισβητήσεις τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ ρόλου της γιά τούς χρόνους τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας προῆλθαν ἀπό τίς κοινότητες τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἐδῶ οἱ ὁμογενεῖς δέχονται τήν ἐπίδραση τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ καί στοιχειοθετοῦν τό

Νεοελληνικό Διαφωτισμό στρεφόμενοι, όπως οί Ευρωπαίοι, στην αρχαιότητα. Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός αρνείται τή δεσπόζουσα σημασία τής αυτοκρατορίας τής Κωνσταντινουπόλεως (Βυζαντίου) στή διαμόρφωση του νεοελληνικού πολιτισμού, καθώς επίσης και τήν αντίσταση του Οικουμενικού Πατριαρχείου στους χρόνους τής Όθωμανικής Αυτοκρατορίας, τό οποίο ως έθναρχούσα Έκκλησία διαφύλαξε τό όρθόδοξο φρόνημα του πιστου λαου σ' όλόκληρα τά Βαλκάνια και τή Μικρά Άσία, διέσωσε τήν πνευματική και πολιτιστική παρακαταθήκη, έν μέσω πολλών και ποικίλων περιπετειών.

Ο Κοραΐς και ή «Έλληνική Νομαρχία» αποτελούν τίς πλέον ακραίες εκφράσεις και απόψεις του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, εύρισκόμενοι σέ αντίθεση μέ τή συνείδηση του πιστου λαου. Ταυτίζουν τήν αυτοκρατορία τής Κωνσταντινουπόλεως μέ τον παπικό Μεσαίωνα. Στην καθ' ήμās όμως Άνατολή δέν υπάρχει ό ολοκληρωτισμός του ρωμαιοκαθολικισμού ούτε οί σταθερές κοινωνικές διακρίσεις των δουλοπάροικων και των ευγενών.

Μέσα στην Έκκλησία και κυρίως από τό χώρο του Φαναρίου αναπτύσσεται μία μεσαία τάση, ένα άλλο ρεύμα που δύναται νά χαρακτηρισθεϊ ως παραδοσιακός διαφωτισμός. Μεταξύ των Ευρωπαίων - Νεοελλήνων διαφωτιστών και των καθ' ολοκληρίαν άρνητων του δημιουργεϊται ή τάση, μέσα στό χώρο τής Έκκλησίας, του παραδοσιακου διαφωτισμου. Οί άπαρχές τής τάσης αυτης βρίσκονται στους ιεράρχες Ευγένιο Βούλγαρη (1716-1806) και Νικηφόρο Θεοτόκη (1731-1800). Συνεχιστές οί κληρικοί Δανιήλ Φιλιππίδης (1758-1832) και Γρηγόριος Κωνσταντάς (1758-1844). Στους λαϊκούς ό παραδοσιακός διαφωτισμός εκφράζεται από τους ρωμαλέους Ρήγα Φεραίο (1757-1798) και Δημήτριο Καταρτζή (1730-1807).

Η μεσαία αυτή τάση του παραδοσιακου διαφωτισμου μέ τήν Έπανάσταση του 1821 δέχθηκε φοβερό πλήγμα. Οί εκφραστες του, αρχιερείς τής Συνόδου του Πατριαρχείου και Πατριάρχες γίνονται ό στόχος τής Πύλης, γι' αυτό και θανατώνο-

νται. Μαρτυρικό τέλος έχει ο άγιος Γρηγόριος ο Ε', ο όποιος, για νά συνεχιστεί ή λειτουργία του Φιλολογικού Γυμνασίου της Σμύρνης¹, πού έχει επηρεαστεί από τίς απόψεις του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, και για νά προστατεύσει τόν Κωνσταντινο Οικονόμο, στέλνει πατριαρχικό σιγίλλιο. Αυτό δέν γίνεται αποδεκτό από τό λαό τών συντεχνιών πού στηρίζουν τήν Εύαγγελική Σχολή.

Ό άγιος Κύριλλος ΣΤ' ώς Πατριάρχης μέ τή σύμφωνη γνώμη της Συνόδου διορίζει τό Δωρόθεο Πρώιο, μετέπειτα μητροπολίτη Φιλαδελφείας, σχολάρχη της Μεγάλης του Γένους Σχολής πού μεταφέρθηκε στό Κουρούτσεσμε. Ό Πρώιος επίσης δέν ξέφυγε από τή θηριωδία τών Όθωμανών, όταν έξερράγη ή Έπανάσταση του 1821. Άλληλογραφοῦσε μέ τόν Κοραή και στοιχειοθετοῦσε ένα διαφωτισμό πού νά διασφαλίζει τήν ιστορική συνέχεια του Γένους μας (άρχαιος Έλληνισμός - αυτοκρατορία Κωνσταντινουπόλεως - όθωμανική κυριαρχία - νέος Έλληνισμός). Είναι πολύ χαρακτηριστικός ό προσδιορισμός πού ό Δωρόθεος Πρώιος δίνει για τά γεωγραφικά όρια της Ελλάδας: «*Συνέρρευσαν πολλοί (sc. νέοι φοιτητές) έκ τε τών γειτνιαζουσών νήσων και της Άσιανής και Εύρωπαϊκῆς Ελλάδος*»² στη Σχολή Κουρούτσεσμε.

Τό ίδιο όμως τέλος είχε και ό Πατριάρχης άγιος Κύριλλος ΣΤ', για τόν όποιο ό Γεδεών θά γράψει: «*άνήρ φιλόμουσος προστάτης τών λογίων και άσμένως άπεδέχετο πᾶσαν πρόσοδον του γένους συμβουλήν*»³. Ό Γέρων Έφέσου Διονύσιος ό Καλλιάρχης και ό Δέρκων Γρηγόριος μέ Πατριάρχη τόν Κύριλλο

1. Φ. Ήλιοῦ, *Οί κοινωνικοί άγῶνες και διαφωτισμός: Η περίπτωση της Σμύρνης (1819)*, Άθήνα 1981.
2. Έράνισμα, *Κῶδιξ περιέχων τάς αντίγραφάς τών επιστολών, ψηφισμάτων, επιταγμάτων, αίτημάτων ὧν ἐπιστέλλει και δέχεται τό ἐν Βυζαντίῳ μέγα και κοινόν του Γένους Μουσείον, ἐπί της Σχολαρχίας του κυρίου - Δωροθέου Πρωίου, περιοδικό*, Ό ἐν Κωνσταντινουπόλει Έλληνικός Φιλολογικός Σύλλογος, τ. ΙΓ' (1878-79), ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1880, σ. 212.
3. Μ. Γεδεών, *Πατριαρχικοί Πίνακες*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1884, σ. 683.

τόν ΣΤ' ὑπερασπίστηκαν καί ἀθώωσαν τό Στέφανο Δούγκα, πρὸς τόν ὁποῖο εἶχε ἐναντιωθεῖ ὁ Δωρόθεος Βουλησιμᾶς, Ὁ Διονύσιος ἀπῆλλαξε τῶν κατηγοριῶν τό Βενιαμίν τό Λέσβιο (1762-1824). Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι ὁ Κούμας πού ἐπηρεάστηκε ἰδιαίτερα ἀπό τό Διαφωτισμό θά ὀνομάσει τό Διονύσιο Καλλιάρχη «κάλλιστον τῶν ἀρχιερέων»⁴. Ὁ Ἐφέσου Διονύσιος καί ὁ Δέρκων Γρηγόριος θά ἔχουν καί αὐτοί φρικτό τέλος⁵.

Εἶναι φανερό ὅτι στούς πρό τῆς Ἐπαναστάσεως χρόνους ἀναπτύσσεται ἡ μεσαία τάση τῶν παραδοσιακῶν, οἱ ὁποῖοι πέρα ἀπό τίς ἀπόψεις τῶν ἀκραίων ἀρνητῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ καί τῶν νεωτεριστῶν-προοδευτικῶν, ἴστανται, ὡς παραδοσιακοί, κριτικά πρὸς τόν Εὐρωπαϊκό καί Νεοελληνικό Διαφωτισμό. Χωρίς νά τόν ἀρνοῦνται καθ' ὄλοκληρίαν τοποθετοῦνται καί προσλαμβάνουν τό Διαφωτισμό ἐπιλεκτικά. Αὐτός ὁ παραδοσιακός διαφωτισμός πού προῆλθε ἀπό τήν Ἐκκλησία, δέν ἐκφράζεται μέ τό μονομερή κλασικισμό καί τήν προγονόπληκτη ἀρχαιολατρεία τῶν νεωτεριστῶν διαφωτιστῶν. Διαφοροποιεῖται ὁμως καί ἀπό τούς ἀκραίους ἀρνητές τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ὁ παραδοσιακός διαφωτισμός γόνιμα καί δυναμικά συγκεράζει τόν ἀρχαῖο ἑλληνικό κόσμο καί τήν αὐτοκρατορική παράδοση τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέ τή συνείδηση καί τούς ὀραματισμούς τοῦ πιστοῦ λαοῦ πού διεξάγει τήν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, προσδοκῶντας τή συνέχιση τῆς σταματημένης λειτουργίας τῆς Ἁγιά-Σοφιάς καί τήν ἀναβίωση τῆς αὐτοκρατορίας.

Ἡ θανάτωση τῶν κορυφαίων ἐκπροσώπων τοῦ παραδοσιακοῦ διαφωτισμοῦ ὀδήγησαν σ' ἓνα ἀδιέξοδο τήν πορεία τοῦ Γένους ἐξαιτίας τοῦ χάσματος πού δημιουργήθηκε μεταξύ τῆς πίστεως τοῦ λαοῦ καί τῶν ἰδεολογικῶν ἐπιλογῶν τῆς ἡγεσίας του. Στόν ἐξωελλαδικό Ἑλληνισμό, ὅπου ἐδρεύει τό Πατριαρχεῖο ὡς ἐθναρχούσα Ἐκκλησία, τά πράγματα ἀκολούθησαν ὀμαλότερη

4. Π. Κοντογιάννη, «Διονύσιος Καλλιάρχης», Ἀθηνᾶ 18, Ἀθήνα 1905, σ. 160.

5. Ἀνδρέα Νανάκη, *Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο Νεώτερα Ἱστορικά*, τ. Α', Θεσσαλονίκη 2000, σ. 13-14, 33-36.

ἐξέλιξη. Ἡ μόνιμη καί σταθερή παρουσία ἀνεπτυγμένων κοινωνικῶν δυνάμεων πλάι στό Πατριαρχεῖο, πού εἶχε τή θρησκευτική καί πολιτική ἡγεσία τοῦ Γένους, ἡ ἀνοδος τοῦ Ἰωακείμ Γ' (1878) στό θρόνο ἀμβλυναν τίς ἀντιθέσεις καί ὀδήγησαν συνεχτικότερα τήν πορεία τοῦ ἐξωελλαδικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Στό ἑλλαδικό κρατίδιο, πού ἐξελίχθηκε σέ ἑλληνικό κράτος, ἤδη ἀπό τήν Ἐπανάσταση τοῦ 1821 ἄρχισε νά δημιουργεῖται ἕνα χάσμα πού ἐπρόκειτο νά διευρυνθεῖ. Στίς συνελύσεις ἐκπονοῦνταν πολιτικά κείμενα καί συντάγματα μέ ριζοσπαστικότητες γιά τά δεδομένα τῆς ἐποχῆς τους θέσεις. Τά συντάγματα ἔμειναν ἀνενεργά μέ τόν ἐρχομό τοῦ Καποδίστρια καί τήν ἐπιβολή τῆς ἀντιβασιλείας καί τοῦ Ὅθωνα. Αὐτό δέν εἶναι τυχαῖο. Οἱ κοινωνικές δυνάμεις πού ἐκπονοῦσαν τά συντάγματα, ἐκφραστὲς τοῦ Διαφωτισμοῦ, δέν ἐξέφραζαν τήν ἐκκλησιαστική συνείδηση τοῦ ἐπαναστατημένου λαοῦ ἢ τήν πλειονότητα τῶν ὀπλαρχηγῶν καί ἀγωνιστῶν τοῦ 1821.

Τό χάσμα, τήν ἀντίθεση πρὸς τήν ὀρθόδοξη πίστη τοῦ λαοῦ, ἐκφράζουν καί οἱ δυτικόστροφες ἐπιλογές τῆς πνευματικῆς καί πολιτικῆς ἡγεσίας, σέ διπλωματικό, ἐκπαιδευτικό, οἰκονομικό καί πολιτιστικό ἐπίπεδο. Ἡ πλήρης χειραγώγηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας ἡγεσίας ἀπό τήν ἐκάστοτε πολιτική ἐξουσία ὡς τό 1923, καί μέ ἐξαιρέσεις ὡς τό 1974, ἀποσκοποῦσαν στόν πλήρη ἔλεγχο τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἐκκλησιαστική δομή μέ τόν ἐπίτροπο στήν Ἱερά Σύνοδο τί ἄλλο ἐκφράζει ἀπό τήν ἀβεβαιότητα τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας καί τῶν κυρίαρχων κοινωνικῶν δυνάμεων πρὸς τή στάση τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν καί τοῦ πιστοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ. Τό κίνημα τοῦ Παπουλάκου στά μέσα τοῦ 19ου αἰώνα εἶναι ἡ δυναμικότερη καί οὐσιαστικότερη ἔκφραση τῆς συνείδησης καί τῶν πεποιθήσεων τοῦ ὀρθόδοξου λαοῦ. Γι' αὐτό ἄλλωστε καί ἐπιδροῦν τά κηρύγματα τοῦ Παπουλάκου στοὺς πιστοὺς, μέ ἀποτέλεσμα τόν περιορισμό τῆς ζωοκλοπῆς καί τῆς ἐγκληματικότητας.

Συμπερασματικά μποροῦμε νά ποῦμε: α) Ὁ Εὐρωπαϊκός -

Νεοελληνικός Διαφωτισμός βρέθηκε σέ πλήρη διάσταση μέ τίς πεποιθήσεις καί τά ἐκκλησιαστικά βιώματα τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ 1821 καί τοῦ λαοῦ πού διεξήγαγε τήν Ἐπανάσταση. β) Στό Πατριαρχεῖο, στούς Φαναριῶτες καί στίς παραδουνάβιες ἡγεμονίες ἀναπτύχθηκε ὁ παραδοσιακός διαφωτισμός πού ἐξέφραζε τά λαϊκά βιώματα καί δέ στρεφόταν κατά τῆς Ἐκκλησίας. γ) Στόν ἐπαναστατημένο ἐλλαδικό χῶρο οἱ Νεοέλληνες διαφωτιστές ἐκπονοῦσαν κείμενα πού δέν εἶχαν σχέση μέ τή λαϊκή συνείδηση, γι' αὐτό καί γιά δεκαετίες μένουν ἀνενεργά. δ) Μέ τή θανάτωση ἀπό τούς Ὄθωμανούς τῶν ἐκπροσώπων τοῦ παραδοσιακοῦ διαφωτισμοῦ, κατά τήν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, ἐξέλιπαν οἱ δυνάμεις πού θά μπορούσαν νά ἐκφράσουν τή λαϊκή συνείδηση. Ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ἔμεινε σχεδόν μόνος. Ἡ μετέπειτα πορεία τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ μέ τά ἀδιέξοδά της ἀποτελεῖ συνέχεια τοῦ πρώτου ἐκείνου χάσματος.

*Ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης Κύριλλος ΣΤΔ (1813-1818)
ὁ ἀπὸ Ἀδριανουπόλεως*

ΕΝ ΟΝΟΜΑΤΙ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΚΑΙ ΑΔΙΑΙΦΕΤΟΥ

Τ Ρ Ι Α Δ Ο Σ

ΤΟ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, τὸ ὑπὸ τὴν φοικῶδη Ὀθωμανικῆν
 δυναστείαν, μὴ δυνάμενον νὰ φέρῃ τὸν βαρῦτατον καὶ ἀπαρ-
 αδειγματίστον ζυγὸν τῆς τυραννίας, καὶ ἐπεισθεὶς αὐτὸν
 μὲ μεγάλας θυσίας, κηρύττει σήμερον διὰ τῶν νομίμων Πα-
 ρασατῶν του, εἰς Ἐθνικὴν συνηγμένων Συνέλευσιν, ἐνώπι-
 ον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων « Τὴν Πολιτικὴν αὐτοῦ ἴ-
 παρξιν καὶ Ἀνεξαρτησίαν » ἐν Ἐπιδαύρῳ, τὴν α'. Ἰαν-
 νουαρίου, ἔτει α' κ' β. καὶ α'. τῆς Ἀνεξαρτησίας.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΟΝ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ

Τ Η Σ Ε Λ Λ Α Δ Ο Σ .

Τ Ι Τ Λ Ο Σ Α . Τ Μ Η Μ Α Α .

ΠΕΡΙ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ.

Ἄ. Ἡ ἐπικρατούσα Θρησκεία εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπικράτει-
 ον εἶναι ἡ τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλη-

*Ἔντυπο κείμενο
 τοῦ τῆς Ἑλλάδος προσωρινοῦ Πολιτεύματος*

Οί σφραγίδες τοῦ Ἐκτελεστικοῦ καί τοῦ Βουλευτικοῦ